

ליספו להו בידיים ושייכות הקטן באיסורים ומצוות

א. בדפים הקודמים נפגשנו מעט עם הסוגיה העוסקת בשאלת החובה להפריש קטן מאיסורים, וראינו שהעמדה המרכזית בראשונים היא שקטן שאוכל נבלות אין בי"ד מצווין להפרישו. אחת ההבחנות היסודיות העולות בסוגיה היא בין הפרשה להאכלה בידיים (יבמות קיד:):

ת"ש: לא תאכלום כי שקץ הם - לא תאכילום, להזהיר הגדולים על הקטנים; מאי לאו דאמר להו לא תאכלו! (ומכאן שקטן שאוכל נבלות בי"ד מצווין להפרישו) **לא, דלא ליספו ליה בידיים** (הברייתא אוסרת רק על האכלתו בידיים) תא שמע: כל נפש מכם לא תאכל דם - להזהיר הגדולים על הקטנים; מאי לאו דאמרי להו לא תאכלו! לא, דלא ליספו להו בידיים. ת"ש: אמור... ואמרת - להזהיר גדולים על הקטנים; מאי לאו דאמר להו (לכהנים הקטנים) לא תיטמו! לא, דלא ליטמו להו בידיים. וצריכי; (הכתוב צריך להשמיע לנו את כל שלושת האיסורים) דאי אשמעינן שקצים (אז הייתי אומר שאסור להאכיל קטן דווקא שרצים) משום דאיסורן במשהו (שלוקים אפילו על אכילת פחות מכזית) אבל דם דעד דאיכא רביעית (אין לוקין) - אימא לא; ואי אשמעינן דם, משום דאיכא כרת, אבל שרצים - אימא לא; ואי אשמעינן הני תרתין, משום דאיסורן שוה בכל (בכל ישראל ועל כן הוא חמור יותר) אבל טומאה (שאסורה רק לכהנים) - אימא לא; ואי אשמעינן טומאה, כהנים שאני, משום דריבה בהן מצות יתרות, אבל הני אימא לא, צריכא.

מדוע הכתוב צריך להשמיענו את שלושת האיסורים - להאכילו שרצים, דם ולטמאו?
מדוע אי אפשר ללמוד מאחד מהם על השאר?

הגמ' מביאה שלוש ברייתות. שתים מהן אוסרות על האכלת קטן דם ושרצים והשלישית, שעוסקת בקטן כהן, אוסרת לטמא אותו. היא מנסה להוכיח מהן על קיומה של חובה למנוע מקטן לחטוא, ודוחה: הברייתות אוסרות רק להאכילו בידיים אך לא מחייבות למנוע ממנו לחטוא. והנה, ניתן היה להבין שהאיסור נאמר דווקא באיסורים אלו - דם, שרצים וטומאה - איסורים שאכילתם מטמאת את הקטן ופוגעת בקדושתו. האם ניתן ללמוד מהברייתות על כל איסורי התורה?

הרמב"ן בפירושו לתורה כותב (ויקרא כא, א):

אמר ואמרת - להזהיר גדולים על הקטנים. לשון רש"י מדברי רבותינו (יבמות קיד א). והאזהרה הזאת, לומר שלא נסייע בטומאת הקטנים בידיים. ובאו בזה אזהרות רבות בתורה כפי מדרש רבותינו (שם) בדם ובשרצים וטומאה, **ומהם נלמוד לכל איסורין שבתורה שלא נסייע באחד מהם שיעברו עליו הקטנים**, אבל אם יעשו הם לדעת עצמן אין אנו מצווין עליהם להפרישם.

וכך עולה מדברי **הרמב"ם** (מאכלות אסורות יז, כז):

קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות, או שעשה מלאכה בשבת אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת, במה דברים אמורים בשעשה מעצמו, אבל להאכילו בידיים אסור ואפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים, וכן אסור להרגילו בחילול שבת ומועד ואפילו בדברים שהן משום שבות.

ב. הברייתות מלמדות אפוא שאסור להאכיל את הקטן בידים ולהיות מעורב בצורה פעילה באיסור. מהו טעם האיסור? מדוע אסור להאכיל את הקטן בידים? **תרומת הדשן** דן בשאלה זו תוך עיסוקו בשאלה האם על אדם לעשות תשובה על חטאים שעשה בקטנותו (תרומת הדשן פסקים וכתבים סימן סב):

שלומך יסגא לחדא אהובי הח"ר מענד"ל יצ"ו. אשר שאלתני על הקטן שקלל את אביו בינקותו בהיותו בן י"א שנה, עוד עבר עבירה אחרת באותו פרק שהעיד עדות שקר על איש כשר שגנב, ורוצה לקבל תשובה על ככה. נראה דלקטן אפילו כשהגיע לחינוך לאו בר עונש ואזהרה הוא כלל ועיקר... ובפ' חרש נמי מוכח דאפילו עונש כל דהוא ליכא עליה, מדאמר קטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, ואי הוי עליו עונש ב"ד אמאי לא מחייבין להפרישו מן העונש... והא דאייתי קרא דאסרה תורה דלא ליספו ליה בידים, יש לומר הטעם דקפיד רחמנא שלא ירגיל אותו לעבור עבירות, וכשיגדל יבקש לימודו.

מהי המשמעות של מעשי הקטן לפי תרומת הדשן? מה הקושי על כך מהאיסור להאכיל את הקטן בידים? כיצד מתמודד עמו תרומת הדשן?

תרומת הדשן סבור שאדם אינו צריך לעשות תשובה על חטאים שחטא בקטנותו. זאת משום שלמעשיו אין ערך דתי. האיסור להאכיל את הקטן בידים קשה על עמדה עקרונית זו: אם אכן אין למעשיו כל ערך אז מדוע אסור להאכילו בידים? משיב תרומת הדשן: טעם האיסור הוא העתיד ולא ההווה - אסור להאכיל את הקטן בידים בשל החשש שהקטן ילמד מכך וימשיך לחטוא גם לאחר שיגדיל, כאשר יהיה למעשיו ערך דתי.

הקשו רבותינו: אם אכן זהו טעם האיסור, החשש לכך שהקטן יתרגל לחטוא וכשיגדיל יבקש לימודו, אז מדוע איננו חייבים למנוע מהקטן לחטוא, הרי אותו חשש קיים גם כאשר הקטן חוטא בעצמו? ענה **הכתב סופר**¹, ר' אברהם שמואל בנימין וולף סופר (כתב סופר אור"ח סימן לה):

ובאמת הגם שאפשר שמהיינו טעמא סבירא ליה למאן דאמר דב"ד מצווים להפרישו, דצריך להפרישו כעין מצות תוכחה ועונשים, אבל מאן דאמר דאין ב"ד מצווין להפרישו ולמספי אסור אין להקשות מאי שנא עד דנחלות דגזרת הכתוב הוא (לא צריך לומר שזו גזרת הכתוב) **דהחילוק רב דאסור למספי לעשות מעשה שעל ידיו יורגל באיסורים וכשל כשיגדל, אבל אין עלינו להזהירו ולמנוע ממנו כדי שלא יורגל וכשל הרחקה כל כך לא הטילה התורה עלינו. גם יש לומר דאין רגילות כל כך כשאוכל מעצמו דעל פי הרוב מאכילים אותו היתר דהא ספו ליה איסור ולא שייך שיקח מעצמו דבר איסור וליכא בזה כל כך כדי שלא יורגל והחילוק פשוט.**

מהן שתי תשובותיו של הכתב סופר?

הראשונה, התורה אסרה על האדם לעשות מעשה שיוביל לנזק ויגרום לכך שהקטן יתרגל לחטוא, למרות שהיא לא חייבה אותו למנוע את הנזק - אינך חייב אמנם למנוע את הנזק החינוכי אך אסור לך ליצור אותו. השנייה, מאחר שעל פי רוב קטן אוכל את האוכל שניתן לו על ידי הוריו, הרי שהחשש שיתרגל לאכול מאכלות

1. מתוך פרויקט השו"ת: ר' אברהם שמואל בנימין וולף סופר היה בנו בכורו של ר' משה סופר בעל 'חתם סופר'. הוא נולד בפרשבורג (ברטיסלבה; סלובקיה) בשנת תקע"ה (1815) מאשתו השנייה של החת"ס, בתו של ר' עקיבא אייגר. בשנת ת"ר (1839), כשהיה בן 24, נפטר אביו החת"ס, והוא מילא את מקומו כרבה של פרשבורג וכראש הישיבה. ר' אברהם שמואל בנימין היה ממנהיגי יהדות הונגריה, וגם סייע רבות להתיישבות הדתית בארץ הקודש".

אסורות קיים רק אם נתיר לגדול להאכילו, שכן אז הקטן ירבה לאכלם ויתרגל לעשות זאת. די אפוא באיסור על הגדול להאכילו כדי למנוע ממנו להתרגל לאכול מאכלות אסורות.

ג. תרומת הדשן הבין אפוא שטעם האיסור הוא החשש לכך שהקטן יתרגל לאכול מאכלות אסורות ויאכלם בהמשך חייו. לדבריו, האיסור לא נובע מההווה, שכן להווה לכשעצמו אין משמעות דתית, וטעמו של האיסור הוא העתיד. ההנחה שעליה בנויים דבריו היא כאמור חוסר המשמעות הדתית של מעשי הקטן. תפיסות שחולקות על כך וסבורות שלמעשי הקטן ערך עקרוני, יחלקו על תרומת הדשן ויעמידו במוקד האיסור את ההווה. וכך כותב ר' **משה פיינשטיין** (אגרות משה י"ד ב, ט):

הוא באור גדר האיסור דכיון דהוא מעשה איסור שייך לאסור גם בקטן בגדר איסור לפני עור... ומה שבארתי זה הוא משום דלא מסתבר שיהיה איסור חדש להאכיל לקטנים מענין אחר מה שליכא לגדולים, לכן בארתי דהוא מגדר לפני עור שנתחדש כיון שהוא מעשה איסור הוא בדיון לפני עור כשמאכיל אף לקטנים.

רבותינו האחרונים הביאו ראיה לערך מעשי הקטן ולשייכותו הבסיסית והמהותית לאיסורים מדברי הגמ' בסנהדרין נ"ה. הגמ' שם דנה בסיבה לסקילת בהמה שבא עליה ישראל. האם הסיבה לכך היא עצם התקלה שנגרמה על ידה או הקלון שקיומה מסב לעברייני? היא מנסה להוכיח שדי ביסוד הקלון ואין צורך בתקלה מכך שסוקלים בהמה שבא עליה קטן, ונתבונן בדחייתה (סנהדרין ה:):

אמר רבא, תא שמע: בן תשע שנים ויום אחד... ונסקלת על ידו... והא הכא, קלון - איכא, תקלה - ליכא, וקתני: נסקלת על ידו! - כיון דמזיד הוא - תקלה נמי איכא, ורחמנא הוא דחס עליוהי. עליה דידיה - חס רחמנא, אבהמה - לא חס רחמנא.

התבונן היטב בדברי הגמ', בהו"א ובדחייה. חשוב היטב: מהי משמעות האמירה 'כיון דמזיד הוא תקלה נמי איכא ורחמנא הוא דחס עליוהי'?

ניתן להבין מדברי הגמ' שהתורה פטרה את הקטן מעונשים, 'ורחמנא הוא דחס עליוהי', אך הוא מצווה באיסור עצמו. אולם, הבנה זו קשה: הרי למדנו פעמים רבות שקטן מצווה במצוות רק מדין חינוך ומהתורה הוא פטור, ואיך ניתן לומר שההבדל בינו לגדול הוא רק בענישה ולא בעצם הציווי? ואכן, רבותינו האחרונים פירשו את הגמ' אחרת, וכך כותב למשל ר' **אלחנן וסרמן** (קובץ הערות עה): והנה בהא דאמר שם בגמ', דהא דקטן פטור הוא משום דחס רחמנא עליה, ואבהמה לא חס, אין לפרש דחס רחמנא על הקטן לפוטרו מעונש, אבל אזהרה איכא גם על קטן, דזה אינו, דהא מבואר ס"פ ד' אחין [ל"ג ע"א] דכשהביא שתי שערות חלין עליו כל האיסורים בבת אחת³, ומבואר דבעודו קטן עדיין אינו מזהר כלל, אלא דבגמ' מפרש טעמא, דהא דאינו מזהר, אין

2. כאשר רואים את הבהמה ונזכרים בעבירה.

3. הגמ' שם עוסקת בסוגיית איסור חל על איסור. כדוגמה למקרה שבו שני איסורים חלים בבת אחת, היא מביאה מקרה של קטן ישראל שהגדיל בשבת ועבד באותה שבת שהגדיל במקדש: "זר ששימש בשבת - כגון דאייתי שתי שערות בשבת, דהויא להו זרות ושבת בהדי הדדי", ומסביר רש"י שם: "כגון דאייתי שתי שערות - היום בשבת זו דהשתא ליכא למימר כדלעיל מעיקרא שרי במלאכה ואסור בעבודה (כלומר שאיסור הזרות שחל גם בחול חל לפני השבת) דהא לא חל שום איסור עליו עד היום דאיסור זרות ואיסור שבת יחד באו אבל הביא שתי שערות בחול קדים זרות עליה".

הטעם משום שאין ראוי להזהירו, וכמו בעכו"ם שאינו מוזהר, או כמו זרים שאינן מצווין באיסורי כהונה (כלומר, הסיבה אינה חוסר שייכות עקרונית במצוות) לזה פירש בגמ' שאין הדבר כן, דבאמת הדבר האסור לגדול, ראוי להיות אסור גם לקטן (שהרי גם הוא יהודי וחלק מישראל), אלא שהקטן לא הוזהר, משום דחס רחמנא עליה. והיינו משום דקטן לאו בר קבולי אזהרה, כמו שפרש"י בנדה (מ"ו [ע"ב ד"ה איסורא]) עיין שם. ומשום הכי איכא תקלה גם לגבי קטן, דסיבת האיסור שייכה אצל הקטן כמו אצל הגדול, אלא דהאיסור בפועל ליכא גביה, שלא הוזהר, מפני שא"א להזהירו.

נלמד גם את דברי ר' אשר וייס שיחדדו את הבנתנו בדברים (מנחת אשר ויקרא לא):

ולענין אם שייך גדר חטא בקטן, לכאורה יש להוכיח מהא דפטרותו תורה והפקיעתו מכלל חיוב העונשין דאין הקטן שייך בתורת עון וחטא ואין מצות הפרשתו מן האיסור אלא כדי שלא ישתרש בחטא, וכמו שכתב בתרוה"ד, אולם לענ"ד נראה עיקר דאכן שייך הקטן בתורת החטא ובתורת מצות האלקים... וראיה לדבר מהא דאיתא... ובגמ' נסתפקו שם מאי טעמא משום קלון או משום תקלה, ועי"ש שהביאו ראייה מדינא דקטן הבא על הבהמה דנסקלת על ידו אף דליכא תקלה אלא קלון, ומסקינן דתקלה נמי איכא אלא דחס רחמנא עליה, ושמעינן מהתם דאף שאין הקטן בר עונשין (והוא לא מצווה) מ"מ מעשהו חשיב כחפצא דחטא וא"כ אפשר דהא דלא ספינן איסורא לקטן בידים משום חפצא דחטא הוא אף דאכתי אין הקטן בתורת עונשין.

הסבר את הדברים: אם הקטן לא מצווה, באיזה מובן מעשיו נחשבים כחטא? מה תוכל ללמוד מכך על הקשר בין הציווי לעבירה?

ד. לאחר שנגענו מעט בשאלת טעם האיסור להאכילו בידים, וראינו את הקשר בין שאלה זו לשאלת העומק של ערך מעשי הקטן ושייכותו למצוות, נתחיל להתבונן בשאלת ההיקף. נתחיל בשאלה הבאה: איזה קטן אסור להאכילו? האם אסור להאכילו גם תינוק?

חזור אל שאלת הטעם, אל שתי הדרכים שלמדנו, ונסה לחשוב מה תענה כל דרך.

ר' יונה ב"ר ישראל איסרל אשכנזי, מרבתינו הראשונים שבאשכנז, בעל ספר איסור והיתר הארוך, כתב (שער מח, סימן ח):

וכתב הרמב"ם קטן שאכל אחד מן המאכלות האסורות אפילו מדאורייתא אין ב"ד מצווין להפרישו לפי שאין בו דעת, במה דברים אמורים בעושה מדעת עצמו אבל להאכילו בידים אסור אפילו בדבר שאיסורו מדברי סופרים. ואף על פי שאין ב"ד מצווין להפרישו מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה ובפרישה שנא' חנוך לנער ע"פ דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנה עכ"ל והני מילי בבר הבנה אבל בתינוק מייתי בסמ"ג מהירושלמי דעבודה זרה דתינוק יונק והולך מהכנעני ומן הבהמה טמאה ומביאין לו חלב מכל מקום ואינו חושש לא משום שקץ ולא משום טומאה עכ"ל.

מה יענה בעל האיסור והיתר הארוך על שאלתנו? באיזה קטן נאמר האיסור?

לדעתו האיטור להאכילו בידיים נאמר רק בקטן בר הבנה ולא בתינוק. הוא לומד זאת מדברי הירושלמי שמתיר להביא לתינוק 'חלב מכל מקום ואינו חושש לא משום שקץ ולא משום טמאה'.
 אולם, מסקנה זו מהברייתא מנוגדת לכאורה עולה מפשטות סוגיית הבבלי ביבמות. הסוגיה דנה כאמור בשאלה האם אנו מצווים למנוע מקטן לחטוא, ומנסה להוכיח מהברייתא שמתירה להניק קטן מבהמה טמאה שאיננו מצווים לעשות זאת (יבמות קיד):
 תא שמע: יונק תינוק והולך מעובדת כוכבים ומבהמה טמאה, ואין חוששין ביונק שקץ... קתני מיהא: אין חוששין ביונק שקץ! (ומכאן שקטן שאוכל נבלות אין בי"ד מצוין להפרישו) התם משום סכנה. אי הכי, גדול נמי! (אם מדובר במקרה של סכנה אז גם לגדול מותר ומדוע הברייתא אוסרת בגדול?) גדול בעי אומדנא (שתבדוק האם הוא אכן זקוק לשתיית החלב ואין להתיר ללא בדיקה מפורטת) קטן נמי ליבעי אומדנא! אמר רב הונא בריה דרב יהושע: סתם תינוק מסוכן אצל חלב.

כיצד מסבירה הגמ' את ההיתר להניק תינוק מבהמה טמאה? הקשה מכך על המסקנה שלמד האיטור והיתר מדברי הברייתא?

הגמ' מסבירה שההיתר נובע מכך ש'סתם תינוק מסוכן אצל חלב'. כיצד אם כך ניתן ללמוד ממנו שהאיטור להאכילו בידיים לא נאמר בתינוק שאינו בר הבנה?
המשנ"ב פוסק שהאיטור נאמר אפילו בתינוק שאינו בר הבנה (שמג, ס"ק ג):
 וכן לספות לו בשאר איטורים אסור אפילו בתינוק שאינו בר הבנה עדיין וכמו שנכתוב לקמיה.
בשער הציון התייחס המשנ"ב לדברי האיטור והיתר (שער הציון ס"ק ו):
 אחרונים. ומאיטור והיתר לכאורה משמע דאם אינו בר הבנה אפילו ליספי לה ליכא איטורא, ותמוה מאד, דמוכח בהדיא בגמרא להיפוך, וכבר הקשה עליו בספר חיי אדם.

התבונן ביסוד המחלוקת וחשוב: מתוך איזו הבנה בטעם האיטור ניתן להגיע למסקנה שהאיטור נאמר דווקא בקטן בר הבנה? איזו הבנה יכולה להוביל למסקנה שהאיטור נאמר גם בקטן שאינו בר הבנה?

נראה שהבנת תרומת הדשן, הנזק החינוכי שנגרם לקטן, יכולה להוביל להיתר להאכיל קטן שאינו בר הבנה: אין לחשוש לנזקים חינוכיים שנגרמים לתינוק זה שאינו בר הבנה. אולם, יתכן שגם ההבנה האחרת, שהתורה אסרה להכשיל את הקטן בחטא, התפיסה שמניחה שמעשי קטן נחשבים כחטא, יכולה להוביל למסקנה דומה: יתכן שגם לפי תפיסה זו דווקא למעשי קטן יש ערך אך למעשי תינוק, כך שהאכלתו אינה נחשבת כהכשלתו בחטא. נכון שלפי תפיסה זו גם למעשי קטן ערך וגם הם נחשבים כחטא, אך זאת בשל היותו אדם בעל יכולות קוגניטיביות מסוימות, יכולות שאין לתינוק. יתכן אפוא שרבותינו נחלקו בשאלה זו: הסבורים שהאיטור נאמר גם בתינוק שאינו בר הבנה סבורים שגם למעשיו ערך דתי וגם הם נחשבים כחטא, בעוד שהחולקים מחלקים בין קטן בר הבנה שמעשיו נחשבים כחטא ובין תינוק שמעשיו אינם מוגדרים כחטא.

התבונן במחלוקת זו וחשוב ממה היא יכולה לנבוע: מהי משמעות האמירה שמעשי הקטן נחשבים כחטא וממה היא נובעת לפי כל אפשרות?
